

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА.

УДК 343.131

Леся Павловська,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільного та господарського права і процесу
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична
академія»*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ СТОРОНИ ЗАХИСТУ У СУДІ

Розглянуто процесуальні гарантії сторони захисту в суді. Особливу увагу приділено аналізу таким гарантіям сторони захисту як праву на захист, з залученням у процес адвоката, презумпції невинуватості, обов'язковості для суду відмови прокурора від обвинувачення

Ключові слова: процесуальні гарантії, сторона захисту, право на захист, презумпція невинуватості, відмова від обвинувачення, рівність прав у суді.

Павловская Л.В.

Обеспечение прав стороны защиты в суде

Рассмотрено процессуальные гарантии стороны защиты в суде. Особое внимание уделено анализу таким гарантиям стороны защиты как праву на защиту, с вовлечением в процесс адвоката, презумпции невиновности, обязательности для суда отказа прокурора от обвинения.

Ключевые слова: процессуальные гарантии, сторона защиты, право на защиту, презумпция невиновности, отказ от обвинения, равенство прав в суде.

Pavlovska L.

Implementation of the rights of the defense in court

The article deals with procedural guarantees for the defense in court. Special attention was paid to the analysis of the defense guarantees such as the right to defense, with the assistance of a lawyer in the process, the presumption of innocence binding for the court prosecutor on charges of failure.

In criminal proceedings an integral part of the legal person status are procedural safeguards that are designed to ensure the rights of trial participants and create all necessary conditions for their actual implementation. These conditions ensure the rights and interests of criminal proceedings from the defense is the procedural guarantees of the defense.

The most common procedural safeguards in criminal proceedings is to provide equal opportunity to each person to protect their rights and interests. The right of individuals to protection means being able to defend himself in person charged or through legal assistance chosen counsel. Important safeguards to ensure the rights of the defense are laying the burden of proof of guilt of the accused and other circumstances on the prosecutor, the right public prosecutor changes charges in court and rejection of the charges, which at the unwillingness of the victim to continue the proceedings entails the closure of the court case on this basis.

The purpose of the presumption of innocence in criminal proceedings is to provide state benefits side, which performs the function of protection, because one of the elements of this legal provision is a rule that no one is obliged to prove his innocence of a crime.

© Леся Павловська, 2016

A person in respect of which the prosecution due to the presumption of innocence until final resolution of the case did an equal party to the process.

The advantage of the protection guaranteed to achieve the desired results of the competition for the defense in criminal proceedings is the right of the accused and the latest remarks on the last word of the defendant.

Guarantee equality of participants of the trial court is bound by the refusal of the Prosecutor of charge.

Procedural guarantees for the defense in court is the Criminal Procedural Code of Ukraine, which reinforce the rights of members of the prosecution in court and provide their activity in the case. Procedural guarantees participants in a trial with the defense determined by the characteristics of their situation and the procedural provisions of the Criminal Procedure Act, which not only guarantees rights of formulated proceedings, but the procedural mechanism of their implementation.

Keywords: *procedural safeguards, the defense, the right to defense, the presumption of innocence, the rejection of the charge, equal rights in court.*

Постановка проблеми. У кримінальному провадженні складовою частиною правового статусу особи є процесуальні гарантії, які покликані забезпечувати права учасників судового процесу та створювати всі необхідні умови для реальної їх реалізації. В кримінально-процесуальному законі закріплені права та обов'язки учасників судового процесу, але не менш важливим є забезпечення цих прав, тобто створення умов для їх реальної охорони та реалізації. Такими умовами забезпечення прав та інтересів учасників кримінального провадження зі сторони захисту є процесуальні гарантії сторони захисту. Визначення гарантій сторони захисту, які б забезпечували права і свободи при провадженні кримінальної справи в суді, в тому числі й рівність прав у судочинстві, є необхідною умовою законності та справедливого судового розгляду.

Мета статті. Встановлення процесуальних гарантій сторони захисту під час розгляду кримінального провадження в суді.

Стан дослідження. Питанню процесуальних гарантій у кримінальному судочинстві присвячені праці таких науковців, як: М. Видрі, М. Строговича, Е. Куцовой, В. Юрченка, В. Трофименка, Л. Лобойка, та інших. Проте їхні дослідження стосувались з'ясування поняття та системи процесуальних гарантій учасників кримінального провадження загалом і не були пов'язані з конкретним визначенням гарантій сторони захисту у суді.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення реальної процесуальної активності обвинуваченого, його захисника, цивільного відповідача та його представника у використанні наданих їм прав, кримінально-процесуальний закон передбачає умови їх реалізації, тобто систему гарантій сторони захисту у суді.

Найбільш поширеною процесуальною гарантією у кримінальному провадженні, на яку звертають увагу науковці-процесуалісти та яка забезпечує рівність учасників судового провадження, є надання кожній особі рівних можливостей для захисту своїх прав і законних інтересів. На думку П. Пастухова, захист прав та законних інтересів особи можливий через: а) державний захист; б) судовий захист; в) правовий захист; г) юридичну допомогу адвоката-захисника; д) захист своїх прав і свобод (самозахист); е) конституційний захист; є) міжнародний захист [1, с. 39]. Вказані поняття частково співпадають, перетинаються, взаємодоповнюють один одного в контексті кримінального судочинства.

Забезпечення права на захист полягає в сукупності процесуальних засобів, прав і можливостей, гарантоване використання яких надає можливість знати зміст обвинувачення і протистояти йому, спростувати висунуті обвинувачення, доказувати свою невинуватість та захищати свою честь, гідність, свободу й інші законні права та інтереси. Закон у рівній мірі гарантує право на захист як підозрюваному, так і обвинуваченому [2, с.104].

Право особи на захист означає можливість захищати себе особисто від пред'явленого обвинувачення або використовувати правову допомогу вибраного захисника. Тобто сутність права обвинуваченого на захист полягає, перш за все, в сукупності процесуальних прав, наданих йому для захисту від обвинувачення як особисто, так і з допомогою захисника [3, с. 137]. Участь захисника завжди має сприйматися судом як додаткова й важлива гарантія виключення судової помилки [4, с. 126].

За вітчизняним кримінально-процесуальним законом захисником може бути лише адвокат. Така позиція законодавця є цілком обгрунтованою, адже рівноправність сторін, що виражається в наявності рівних прав і рівних можливостей їх використання, можливе тільки за умови протистояння державному обвинувачу – професіоналу такого ж професіонала захисника, бо інакше рівність буде порушена і становище не зможуть виправити навіть надані обвинуваченому додаткові права [5, с. 54].

Важливими гарантіями щодо забезпечення права на захист є покладення обов'язку доказування винуватості обвинуваченого та інших обставин на обвинувача, надання права прокуророві зміни обвинувачен-

ня в суді (ст. 338 КПК України) та відмови від обвинувачення, яка при небажанні потерпілого продовжувати розгляд справи тягне за собою закриття судом справи з цієї підстави (ч. 2 ст. 284, ст. 340 КПК України) [6].

Специфічною ознакою прав суб'єкта як процесуальної гарантії є те, що одні права особи розглядаються як гарантії реалізації інших її прав [7, с. 251]. Так, для того щоб право на захист могло бути вільно реалізоване обвинуваченим, йому надається сукупність інших прав, а саме: право знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його обвинувачують; здійснювати захист самостійно; запросити для захисту своїх прав захисника тощо. Вказані права реалізуються за умови активної діяльності самого обвинуваченого, але й активність щодо забезпечення права на захист повинні проявляти і службові особи органів, які здійснюють кримінальне провадження та суд. Комплексу права підозрюваного, обвинуваченого на захист, кореспондує обов'язок державних органів, які ведуть кримінальне судочинство, забезпечити йому безперешкодне здійснення особистого захисту чи скористатись допомогою захисника (ст. ст. 20, 48, 49 КПК України).

Забезпечення в суді права на захист сприяє ефективній реалізації принципу рівності учасників судового процесу, адже захисник зобов'язаний спростувати будь-яке необґрунтоване обвинувачення щодо свого підзахисного за допомогою всіх дозволених законних засобів, професійно брати участь в судовому процесі, слідкувати за законністю дій з боку обвинувача. Лише при таких умовах можливе протистояння сторони захисту стороні обвинувачення та реалізація положень про рівність прав у судочинстві.

Рівність прав сторін в судовому засіданні є їх формальна рівність. Однак на думку А. Смирнова, для того, щоб у судочинстві зберігалась реальна змагальність, необхідним є не формальна рівність, а рівність можливостей сторін щодо реалізації своїх інтересів. Якщо спочатку сили сторін різні, їх слід наділити і неоднаковими за своїм змістом та обсягом правами, які в цьому випадку урівноважують сумарні позиції сторін. Тому, зазначає науковець, в публічно-змагальному судочинстві, де сперечаються фактично нерівні суб'єкти – держава і особа, на стороні останньої знаходяться так звані переваги захисту, головним із яких є презумпція невинуватості. Тягар доказування лежить на обвинувачеві, а всі сумніви тлумачаться на користь обвинувачуваного [8, с. 501–502].

Призначенням презумпції невинуватості у кримінальному процесі є надання державою переваг стороні, яка здійснює функцію захисту, адже одним з елементів цього правового положення є правило про те, що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Особа, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування, завдяки презумпції невинуватості до моменту остаточного вирішення справи почувается рівноправною стороною процесу. Цьому сприяє кожне з положень, сукупність яких складає зміст презумпції невинуватості: 1) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинність у вчиненні злочину (ч. 1 ст. 62 Конституції України); 2) обов'язок доказування винності обвинуваченого покладено на слідчого, прокурора, а в справах приватного обвинувачення – на потерпілого (ч. 1 ст. 92); 3) заборонено домагатися показань підозрюваного, обвинуваченого шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів; 4) обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, а також на припущеннях (ч. 3 ст. 62 Конституції України); 5) усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ч. 3 ст. 62 Конституції України); 6) факти притягнення особи до участі у справі як підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, обрання щодо неї запобіжного заходу не повинні розцінюватися як доказ її винності; 7) до остаточного вирішення кримінальної справи та офіційного визнання особи винною у вчиненні злочину з нею не можна поводитись як з винною, [9, с. 44–45].

Вказані вище положення на думку Л. Лобойка, можуть вважатися гарантіями сторони захисту. По суті, презумпція невинуватості, як право обвинуваченого вважатися невинним, є основною гарантією діяльності сторони захисту, адже завдяки їй сторона обвинувачення суттєво обмежується у реалізації права здійснювати обвинувальну діяльність. Тому за відсутності цього фундаментального положення у кримінально-процесуальному праві сторона захисту від початку здійснення щодо особи кримінального переслідування перебувала б у вкрай не вигідному для неї становищі [7, с. 301].

Згідно з презумпцією невинуватості, до моменту постановлення судом обвинувального вироку нікому не можна публічно, у тому числі в засобах масової інформації стверджувати, що особа є винною. Можливо в майбутньому щодо такої особи буде все-таки постановлено вирок суду, яким вона буде визнана винною у вчиненні злочину, і твердження, що було зроблене до цього на підставі матеріалів досудового слідства підтвердиться. Але не у кожній кримінальній справі постановляється обвинувальний вирок. Висновки органів дізнання і слідства можуть бути помилковими. Запроваджуючи принцип презумпції невинуватості, суспільство оберігає своїх членів від можливих помилкових тверджень щодо їхньої добропорядності [7, с. 165–166].

Відповідно до п. 41 Рішення Європейського Суду із захисту прав людини у справі Дактарас проти Литви від 14 березня 2000 р., презумпція невинуватості є однією із складових вимоги справедливого судового розгляду. Цю вимогу буде порушено, якщо висловлювання державної посадової особи стосовно особи, обвинуваченої у кримінальному злочині, являє собою думку про наявність його вини, незважаючи на те, що її ще не доведено згідно з законом. Навіть за відсутності будь-якого офіційного висновку такої думки достатньо для припущення, що посадова особа має певні підстави вважати обвинуваченого винним [10, с. 684].

Принцип презумпції невинуватості вимагає, зокрема, щоб члени суду, виконуючи свої обов'язки, не керувалися упередженою думкою про те, що обвинувачений вчинив дію, яку йому інкримінують; необхідність доказування переважає в обвинуваченні, а сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого (п. 125 рішення у справі Лавентс проти Латвії від 7.11.2002 р.) [11, с. 295].

Перевагою захисту, що гарантує досягнення бажаного для сторони захисту результату змагання у кримінальному провадженні, є право останньої репліки обвинуваченого (ч. 7 ст. 364 КПК України) та на останнє слово обвинуваченого (ст. 365 КПК України). Як зазначає Л. Лобойко, ідея запровадження цього положення у кримінально-процесуальне право полягає в тому, що стороні захисту надається право «справити враження на суд» останньою [7, с. 302].

Слід зазначити, що надання права обвинуваченому на останнє слово не свідчить про дисбаланс можливостей сторін в суді, а навпаки – урівнює позиції обвинувачення і захисту.

Гарантією забезпечення рівності учасників судового процесу є обов'язковість для суду відмови прокурора від обвинувачення. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК України, відмова прокурора від обвинувачення тягне за собою закриття кримінальної справи судом, у випадку коли потерпілий відмовився продовжувати підтримувати обвинувачення. Функцію обвинувачення виконують і прокурор, для якого її виконання є службовим обов'язком, і потерпілий, для якого виконання функції обвинувачення є диспозитивним правом. Тому відмова потерпілого від здійснення функції обвинувачення є його приватною справою. Він не повинен нікому пояснювати причини відмови від обвинувачення. Його ніхто не може змусити здійснювати цю функцію. Відмова потерпілого від обвинувачення за умови підтримання державного обвинувачення прокурором не здатна похитнути баланс можливостей сторін [7, с. 314].

Продовження судом розгляду справи після відмови прокурора і потерпілого від обвинувачення означало б перебирання судом на себе функції обвинувачення, що є недопустимим. На думку Т. Корчевої, відмова прокурора від обвинувачення та у зв'язку з цим – закриття кримінального провадження судом, як і зміна обвинувачення, вимагають проведення судового розгляду в повному обсязі, що підтверджує необхідність, навіть при визнанні обвинуваченим вини, дослідження всіх доказів у справі. Мета, що при цьому досягається, буде корисною й особі, чие право на захист забезпечується судом, і правосуддю в цілому [12, с. 161].

Незважаючи на зазначені міркування, вважаємо, що відмова прокурора і потерпілого від обвинувачення означає припинення кримінального провадження, в протилежному випадку ні про яку рівність прав сторін у судовому розгляді говорити не можна.

Висновки. Таким чином, процесуальними гарантіями сторони захисту у суді є норми КПК України, які закріплюють права учасників зі сторони обвинувачення у суді та забезпечують їх активність при розгляді справи. Процесуальні гарантії учасників судового процесу зі сторони захисту визначаються особливостями їх процесуального становища та положеннями кримінально-процесуального закону, в якому не тільки формулюються гарантії прав учасників провадження, а й визначений процесуальний механізм їх реалізації.

Список використаної літератури

1. Пастухов П. Конституционный принцип равенства всех перед законом и судом в уголовном процессе Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. / Пастухов Павел Сысоевич. – М., 1998. – 203 с.
2. Титов А. Основні принципи та особливості участі захисника на досудовому слідстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика» / А. Титов. – Харків, 2005. – 20 с.
3. Маляренко В. Конституційні засади судочинства /В. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 318 с.
4. Гловацький І. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі: навч. посіб. / І. Гловацький. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
5. Маркуш М. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : моногр. / Марія Андріївна Маркуш. – Харків : Видавець СПДФО Вапнярчук Н. М., 2007. – 208 с.

6. *Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.*
7. *Лобойко Л. Методи кримінально-процесуального права : моногр. / Леонід Миколайович Лобойко // Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – 2006. – 352 с.*
8. *Смирнов В. Противоборство сторон как сущность принципа состязательности уголовного судопроизводства / В. Смирнов // Государство и право. – 1998. – №3. – С.58–63.*
9. *Мороз С. Ідея прав людини у політико-правовій думці України (IX - початок XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. Мороз. — Харків. – 2002. — 20 с.*
10. *Вибрані рішення Європейського суду з прав людини : в 2 т. / укл. Ю. Зайцев, О. Павліченко – К. : Фенікс. – 2005. – Т. 1. – 688 с.*
11. *Вибрані рішення Європейського суду з прав людини: в 2 т. / укл. Ю. Зайцев, О. Павліченко – К. : Фенікс. – 2006. – Т. 2. – 688 с.*
12. *Корчева Т. Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні та в суді першої інстанції / Т. В. Корчева. – Х. : Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М.. – 2007. – 200 с.*

Стаття надійшла до редакції 02.12.2016.